

УДК 141.7

РЕАЛЬНІСТЬ АБСУРДУ В СУСПІЛЬНОМУ БУТТІ

Олексій Бучин

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
історико-юридичний факультет,
кафедра політології, права та філософії
вул. Графська, 2, 16600, м. Ніжин, Україна*

Про реальність абсурду й абсурд у реальності чимало написано. Про ситуації абсурду не можна написати все. Абсурд не завжди можна розпізнати. Найпростіша порада: не потрапляти у ситуації абсурду або намагатися швидко з них виходити. Але суспільне буття може постати як доволі тривалий стан панування нелогічного, дивного, безглузлого, який прийнято називати «театром абсурду». Чи хоче людина бути актором цього театру? І хіба це турбує сценаристів та глядачів?

Ключові слова: абсурд, театр абсурду, ситуації абсурду, суспільне буття, щастя, праця Сізіфа.

Метою статті є дослідження реальних ситуацій абсурду, які узвичаїлися у сучасному суспільному бутті.

Актуальність дослідження обумовлена перманентною необхідністю осмислення ситуацій абсурду та умов практичного виходу з них.

Насамперед, подивимося статтю у тлумачному словнику А.С. Хорнбі: «Absurd /əb'sɜ:d/ adj unreasonable; foolish; ridiculous: What an ~ suggestion! It was ~ of you to suggest such a thing. ~ ly adv ~ ity n (pl-ties) 1 [U] state of being ~; unreasonableness. 2 [C] ~ act of statement [1, p. 4].

Подивимося також, що написав видатний український філософ І. Бичко у «Філософському енциклопедичному словнику» про «абсурд» та «філософію абсурду».

«Абсурд (від. лат. absurdum – немилозвучний, недоречний, безглуздий, недоладний) – смисловий антипод поняття логічної обґрунтованості, раціональної осмисленості або дії, сумірності зі змістом вихідних принципів (аксіом, постулатів тощо) тої чи тої теоретичної системи або певної історичної парадигми системи знань і вірувань в цілому» [2, с. 5].

«Абсурду філософія – філософська позиція франц. екзистенціаліста Камю, сформульована у його есе «Міф про Сізіфа», що має підзаголовок «Ескіз філософії абсурду». Абсурдною Камю називає ситуацію, коли за критичних обставин людина виявляє ілюзорність узвичаєної віри в раціональний сенс життя і навколишнього світу. Це породжує відчай і потяг до самогубства. Звідси його відома теза про самогубство як «основне питання філософії». Оскільки, за Камю, абсурд не є «онтологічною характеристикою» реальності, його подолання можливе лише «перед лицем абсурду», а не втечею від нього у добровільну смерть чи заглибленням у релігійну віру. Спосіб подолання абсурду Камю демонструє, звертаючись до міфічної постаї коринфського царя Сізіфа...» [2, с. 5].

Камю пише, що Сізіфа варто уявляти собі щасливим [3, с. 92]! Навряд чи пересічного українця влаштує таке ірраціональне «щастя», основою якого є марна праця (сізіфова праця). Але боротьба, протистояння жорстокості долі навіть у безнадійних ситуаціях, яку, наприклад, продемонструвала своїм життям видатна українська письменниця Леся Українка (1871–1913), є кращими, аніж самогубство.

Ситуаціями абсурду є ситуації дисгармонії у функціонуванні суспільної системи та істотного дискомфорту і буття-страждання звичайних людей.

Такі ситуації були описані вже в античності, зокрема Платоном (427–347) та Аристотелем (384–322). Платон навіть був переконаний у необхідності створення «ідеальної» держави, де кожна людина буде щаслива, керувати людьми будуть мудреці, а всі непорозуміння будуть усувати стражі, які мають сприяти максимально ефективному управлінню державою. Замість родової аристократії і панування експлуатації (наприклад, пануюча родова аристократія Спарти експлуатувала все населення Лаконії) була запропонована соціальна мобільність: нездібні люди опинялися у нижчих верствах населення і, навпаки, здібні з нижчих верств піднімалися вгору по соціальній драбині. Радянська система виглядає абсурдним перекичуванням «рецепта» Платона: у горі «надлюди» – «авторитети» КПРС, є величезна армія («стражі») та народ, який мав би бути щасливим (рабів взагалі за людей ніхто не вважав). Заслуга порівняння «ідеальної» держави Платона з тоталітаризмом СРСР належить Карлу Попперу (1902–1994), який у книзі «Відкрите суспільство та його вороги» (вийшла у 1945 р.) зробив із Платона ідеолога тоталітаризму. І ще абсурд у тому, що радянські філософи боролися з ідеалізмом та ідеалістом Платоном, зокрема, і на хвилі критики тоталітаризму погодилися з К. Поппером. Варто зазначити, наприклад, що справжніми експлуататорами у Платона були люди з народу, бо вони мали право на сім'ю, майно і найману працю, а стражі не мали ніяких майнових прав і навіть дітей своїх фактично не знали, бо не мали сім'ї; аристократи керівники-філософи мали вчитися керувати державою в Академії Платона та їх метою було щастя народу, а не власне збагачення: «Добрі люди і не хочуть правити ні заради грошей, ні заради шани, вони не бажають, щоб їх прозивали найманцями, які відверто отримують винагороду за владу, чи злодіями, які потай користуються із можливостей влади; не цікавить їх також і пошана, тому що вони зневажають її. Загроза покарання може змусити їх дати згоду на правління. Ось чому вважається чи не найганебнішим, коли хтось без нагальної потреби сам домагається влади» [4, с. 32]. Думаю, що настав час відкинути спрощений, абсурдний підхід до філософії Платона.

Проголошення Україною незалежності відбулося на хвилі піднесення суспільної свідомості до вершини Усміхненої Доли. Але час показав, що ситуації абсурду вже стали повсякденними і навіть непомітними. Ще за радянських часів у суспільній свідомості сформувалася звичка так званого «здорового глузду» протистояти усім явним та неявним непорозумінням. Ми і нині чудово знаємо, наприклад: якщо чиновник обіцяє краще життя, то звісно не йдеться про широкий загал. Або деякі фрази можуть висмикуватися з контексту і «йти у народ» у всій красі абсурду. Коли, наприклад, Прем'єр-міністр України каже, що підвищення ціни на газ для населення обернеться позитивом для населення, він має на увазі необхідність поступової виплати боргів, які зробила попередня влада. Звичайно, без контексту вислів звучить абсурдно: «Чим вищою є ціна на газ для населення, тим краще воно (населення України) буде жити». Отже, може бути і так, що одна і та сама ситуація, але з різних боків і на підставі різної поінформованості виглядає часто суто протилежним чином: або як абсурд, або як нормальна.

Найяскравішими проявами абсурдності сучасного соціального буття стали світові та локальні війни з мільйонами безглузких смертей людей, спричинених самими людьми. Унаслідок двох світових війн ХХ ст. виникла сучасна, екзистенційна філософія абсурду, яка узвичаїлася у суспільній свідомості, бо у суспільному бутті продовжуються війни і поява ситуацій абсурду може бути спричинена також дисбалансом між злочинами та покараннями, пануванням безкарності. Якщо здійснюється терор чи інший злочин, то покарання має бути неминучим, але соціальна система може бути налаштована за принципом «рука руку мие» чи «ворон ворону ока не виклює».

В основі філософії абсурду є абсурдизм сучасної дійсності.

За часів «холодної війни» штучно створювалися міфологеми як маніфестація начебто «людського існування» за «залізною» завісою інформаційного простору між Заходом та Сходом. Міфологеми ставали такими повсякденними, що багато людей у них вірили. Міфологеми – це ідеологічна маніфестація чого-завгодно: людського існування, військової переваги, обраності нації тощо. Звісно, коли все це реально відсутнє, маємо свідомо створюваний абсурдизм.

Ідеологічне ми розуміємо як ілюзорну масову свідомість, виробництвом якої зайняті політологи та філософи. Поняття «ідеологія» було введено приблизно у 1800 р. і його значення трансформувалося. «Вирішальна роль належить тут Марксу та Енгельсу не стільки в утворенні бездоганного поняття ідеології, скільки у створенні теорії капіталістичного суспільства, яка вказує функціональне місце для ідеології. З того часу це поняття означає своєрідну, стійку до спостережень, рефлексивність, яка чинить опір критиці. Воно постулює свого роду опору, яка перешкоджає руйнації ідеології, якщо пояснюють її функції. Тоді ідеологія пропагується саме як «партійна» або ж як практично-спрямовуюче знання, теорія, яка стала практикою. Тим самим вона переймає функцію керівництва поведінкою та її виправдання, і, якщо пропонуються інші напрями дії, вона, непорушна для критики, стає у цій спрямовуючій функції заміною» (тут і далі перекладено нами – *О.Б.*) [5, с. 199].

Потреба у штучному створенні ілюзій очевидна. Якщо в ідеологічну повсякденність доступ достовірної інформації обмежений, а наявна інформація спотворена, то можна доволі вільно маніпулювати людьми тривалий час, необхідний владі для збереження свого статусу. Навіть коли прийшов час інформаційних технологій та час переоцінки цінностей, роль міфологем не стала меншою. Навпаки, з'явилися нові можливості перекручування інформаційних лабіринтів, в яких важко орієнтуватися навіть спеціалістам. За таких умов влада часто сама втрачає орієнтири соціального розвитку, що проявляється у всіляких кризах. У пошуках нових соціально-економічних та політичних моделей розвитку суспільства народжуються нові міфологеми, оскільки проявляє себе дефіцит адекватного ставлення до викликів сучасності та бажання багатьох структур суспільства «спіймати рибу у каламутній воді».

Ідеологію часто хибно уявляють як систему ідей, які мають смисл. Семантика стає можливою тільки на основі вільної соціально-філософської рефлексії. Іншими словами, чим більш абсурдною є дійсність, тим менше місця у ній філософії та навпаки (це підтверджується, до речі, суттєвим скороченням аудиторних годин на вивчення «обов'язкової» філософії у вишах України). В ідеологічній повсякденності абсурду допомагає орієнтуватися філософія «здорового глузду», яка формується у звичних життєвих ситуаціях. Коли ж руйнується єдиний повсякденний код, абсурдним стає навіть те, що було «нормальним».

Термін «екзистенція» для позначення буття конкретної людини у конкретному часі у науковий обіг запровадив датський філософ С. Кіркегаард (1813–1855), який досліджував, зокрема, проблему страху. Екзистенційні проблеми турбували також українського філософа М. Гоголя (1809–1852). Ці геніальні філософи передчували, як насувається на людство велика біда.

Екзистенціалізм як сучасна філософія сформувався вже у ХХ сторіччі. Спочатку з'явилася феноменологія Е. Гуссерля (1859–1938). Але, вивчаючи феномен свідомості, філософ усунув онтологічну компоненту смислів людського існування. Свого часу Аристотель сказав: «Платон мені друг, але істина дорожча», «приземливши» платонівські ідеї. Те саме міг би сказати про свого вчителя М. Гайдеггер (1889–1976), який тривалий час працював у Е. Гуссерля асистентом. У своїй фундаментальній онтології М. Гайдеггер не тільки повернув смислам знаковий ґрунт (див. працю «Буття та час»), але і став фактичним засновником сучасного екзистенціалізму.

Е. Гуссерль казав про необхідність впровадження ноєзо-ноєматичної кореляції. У разі безглузких ситуацій така кореляція принципово неможлива і це проявляється у настроях українського народу. М. Гайдеггер казав, що мова – це «дім буття», але в українському домі і нині панує азівський безлад і відчувається бунтарський настрій як україномовної так і іншомовних частин населення України. До речі, проблема розбрату на ґрунті мови завжди була і буде актуальною, бо є одною з соціальних проблем, які турбують людей. І про це добре знають ті, кому вигідна ескалація напруги у суспільному бутті на ґрунті мови.

У Великій Британії в середині ХХ сторіччя виникла одна з перших бунтарських груп творчої інтелігенції, яка протестувала проти соціальної дійсності. У той же час з'явилося нове явище у драматургії Західної Європи – театр абсурду. У 90-х роках ХХ сторіччя на пострадянському просторі з'явився жвавий інтерес до творчості екзистенціалістів, зокрема до філософії А. Камю (1913–1960) та Ф. Кафки (1883–1924). «Коли у січні 1913 р. вийшла з друку перша книга Ф. Кафки «Споглядання», він сказав одному із своїх знайомих: «Одинадцять книг було продано в Андрі. Десять купив я сам. Хотів би я знати, хто взяв одинадцятьу...». При цьому він посміхнувся, але зовсім без гіркоти та розчарування, а скоріше задоволено» [6, с. 5].

Усі намагання втілити ідеології в життя обертаються абсурдними ситуаціями та театром абсурду, який постійно пропонує вистави!

Прикладів багато, візьмемо ідеологію Адама Вейсгаупта (1748–1830) – «засновника ордену ілюмінатів, таємного товариства, яке ставило перед собою республіканські й просвітницькі цілі» [7]. А. Вейсгаупт сформулював п'ять принципів трансформації суспільного буття: **знищення** у суспільстві **монархії, приватної власності, патріотизму та націоналізму, сім'ї та релігії**. І знову згадаймо комуністичну ідеологію, яка була створена наче за таким зразком. У результаті практичного правління комуністів маємо знищення монархії, приватної власності, створення фікції «радянського народу», перетворення суспільства на «сім'ю братніх народів» та спробу знищення релігії.

Абсурдизм ідеологічної повсякденності для людей, які мислять не упереджено, є більш аніж очевидним. Не варто думати, що все це залишилося у минулому. Будь-яка трансформація суспільства на основі ідеологем-міфологем постає як абсурдна: бездумне та безоглядне повернення інституту приватної власності, своєю чергою, повернуло шалене розшарування суспільства, під прапором патріотизму запропоновано відродити фашизм та нацизм, у релігійній сфері утворився розкол тощо.

Соціальна система, що утворюється на основі ідеології, в описах самої себе вперто намагається видати «чорне» за «біле», чим підсилює у мислячих людей відчуття абсурдності сучасної їм дійсності, яка не буде подолана за їх обмежене в часі життя.

Утворюється парадоксальна ситуація єдності «чуда думки та її неможливості». У культурі «для здійснення думки тут же знаходяться і завжди існують, як в антисвіті, деякі тіні та образи, які самі не створюють тіні» [8, с. 143]. М. Мамардашвілі (1930–1990) назвав такий стан станом мороку, який має епідемічний характер. Вийти з цього стану можна тільки актом мислення: «Стан мислення завжди є деякий додатковий живий акт, який трапляється разом зі значенням понять» [8, с. 144]. Але в абсурдних ситуаціях значення спотворені і відбулася підміна понять і це робить неможливим акт мислення: багато хто і хоче помислити, і не може. В історії людства є чимало прикладів масової когітальної імпотенції чи панування cogito-дефіциту. А у культурі необхідна достатня кількість людей, здатних мислити. І на порядку денному знову постає **якість** сучасної освіти. Якщо, наприклад, американські студенти платять за освіту і вимагають, щоб їх вчили, то у нас студенти платять вишам і вимагають, щоб від них викладачі відчепилися. І ще одна про-

блема: можливо, я помиляюся, але таке враження, що справжніх професорів, викладачів, вчителів потіснили люди, які самі погано вчилися і вчити добре не можуть, і обіймають посади, які дозволяють їм реформувати, «лібералізувати» освіту. І ми беремо участь у «дурному хороводі тіней» (Мамардашвілі) у масштабі всієї країни. А може, це реалізація задуму «еліти» суспільства щодо перетворення широкого загалу населення на «останніх людей»? «Що таке любов? Що таке творіння? Устремління? Що таке зірка?» – так запитує остання людина і моргає. Земля стала маленькою, і по ній скаче остання людина, яка робить все маленьким» [9, с. 12]. Думаю, що бодай деяких «скакунів» сучасна українська дійсність вже змусила побачити, що абсурд створити легко, а вийти з нього дуже важко! В одному з перекладів тексту Ф. Ніцше (1844–1900) написано, що такі люди «кліпають очима». Мамардашвілі ж писав: «<...> де менше здійснюється актів розуміння, там найбільш поширеним словом – якщо брати частотний словник мови – стає слово «розумієш»: «ти ж розумієш», «звісно, я розумію», «ми розумієм». І ось ці зчеплені **підморгування** (виділено нами – *О.Б.*) один одному, тасмне, прийняте усіма розуміння один одного і є логікою царства тіней, в якому жити, якщо є хоч яка-небудь чутливість, неможливо, тому що справа не в тому, що нам холодно чи ми роззуті, а в тому, що ми насамперед поранені у бутті <...> Остання людина описує себе так: « Це люди, які вже і знати не знають, що таке зірка, і зневажати себе не можуть, і постійно кажуть: «Ми щасливі, ми щасливі» – і **підморгують**» [8, с. 146].

Думаю, що мислячі люди прекрасно знають, що війна – це шалені прибутки для тих, хто її розв'язує. Гібридна війна – це ще більші прибутки, бо не завжди навіть реальна зброя потрібна. «Останні люди» гинуть у «останній» війні, але кому вони потрібні? Остання війна СРСР – це війна в Афганістані. Основною причиною її розв'язання була необхідність перерозподілу нафтових грошей між різними структурами, бо радянська армія і КДБ практично нічого не отримали від шалених прибутків, які почали з'являтися унаслідок зростання цін на нафту, починаючи з 1973 р. (війна в Афганістані розпочалася у 1979 р.). Крім безпосередніх військових дій, була ще війна психологічна як складник інформаційної війни. Спеціалісти ведення такої війни використовували ефективні засоби впливу на людські емоції та свідомість. Пропаганда та комунікація стали частиною військової стратегії. Пропаганда взагалі-то добре забезпечує виконання цілей державної системи. Сучасні комп'ютерні засоби дають змогу краще вести інформаційну війну, але від плакатів, фотовиставок тощо ніхто не відмовляється. Вироби образотворчого мистецтва є дуже впливовими (наприклад, ті самі рекламні щити з малюнками).

Війна сама по собі абсурдна, але ще більш абсурдною стає ситуація, коли практично діють засоби переконання та навіювання. Метод «переконання» спрямований на інтелектуальну сферу людської психіки. Метод «навіювання» «працює» завдяки некритичному сприйняттю інформації, і стає можливою дезінформація. Звідси випливає змога маніпулювати широкими масами населення. Цікавими з цього питання є дослідження професора О.Д. Бойко. У передмові до книги «Анатомія політичного маніпулювання» він пише: «Феномен політичного маніпулювання ще більш дивовижний, ще більш захоплюючий, ще більш непізнаний, оскільки стосується «ключового питання» – питання боротьби за владу, яке має тисячолітню/мільйонорічну (хто знає?) історію. Історію, яка раз по раз повторюється незалежно від того, що дрючок первісної людини та криваві єдиноборства із застосуванням нігтів та зубів уже замінено на пристойні краватки та дипломатичний етикет» [10, с. 3]. Завдяки маніпулюванню у психіку людей можна «вкласти» не властиві їм цілі, бажання, наміри та установки. Міфологеми, які створюються для впливу на свідомість людей, є доксихними (грец. Δόξα – думка-гадка), ґрунтуються не на наукових знаннях, а на

вигадках, віруваннях. Згадаємо славетне Тертуліанове «вірую, бо абсурдно», або «вірую, бо неможливо». В такому разі буде проходити будь-яка дезінформація.

Пам'ятаємо, що практика, яка обернулася трагедією, може повторюватися і навіть обергтися на фарс.

Висновки. За суспільною системою завжди спостерігають і ззовні, і зсередини. Будь-яка система хоче бачити себе кращою, аніж вона є насправді. Самоспостереження часто грішать неточностями та явними фейками. Зрештою, втрачається відчуття реальності у самостійних описах і потрібен неупереджений підхід, щоб вийти на шлях розуміння і розпочати виправляти становище. Будь-яка війна (за територію, душі чи національну ідентичність) додає складності у само описах та самооцінках. Якщо оцінюють ситуацію ті, кому війна вигідна, то істина виявляється «похованою», а спроби «качати права» з боку «останніх людей» перетворюються на суцільний абсурд.

Список використаної літератури

1. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Volume 1. A–L. Russian Language Publishers Moscow, Oxford University Press, 1982.
2. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002.
3. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. М., 1990.
4. Платон. Держава. К., 2000. 355 с. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>.
5. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества. Социо-логос / Пер. с англ., нем., франц. Сост., общ. ред. и предисл. В.В. Винокурова, А.Ф. Филиппова. М.: Прогресс, 1991. 480 с.
6. Кафка Ф. Реальность абсурда: Сб. произведений. Симферополь: «Реноме», 1998. 512 с.
7. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/wiki/Адам_Вейсгаупт
8. Мамардашвили М. Мысль в культуре. Как я понимаю философию. М., 1992.
9. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Сочинения. В 2-х томах: Т. 2. Пер. с нем. / Составление и примечания К.А. Свасьяна. М., «РИПОЛ КЛАССИК», 1998. 864 с.
10. Бойко О.Д. «Анатомія політичного маніпулювання». Ніжин, 2007.

THE REALITY OF ABSURD IN SOCIAL BEING

Oleksii Buchyn

*Nizhyn Mykola Gogol State University,
Faculty of History and Law,
Department of Political Science, Law and Philosophy
Grafka str., 2, 16600, Nizhyn, Ukraine*

Much has been written about the reality of the absurd and about the absurd in reality. No one can write all about situations of the absurdity. Absurdity is not always recognizable. Simple advice: do not enter into situations of absurdity or try to quickly get out of them. But social existence may seem a rather long state of domination of the illogical, strange, senseless, which is called the “theater of the absurd”. Does a person want to be an actor in this theater? Does it bother screenwriters and spectators?

Key words: absurd, theater of the absurd, situations of the absurdity, social being, happiness, labor of Sisyphus.